

Kırgızistan'da Selefizm ve Din Hizmetleri Salafism And Religious Services In Kyrgyzstan

EYÜP ÇIKOLAR* HALİL ŞENGÜL**

Geliş Tarihi/Received: 05.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 29.11.2022

Öz: Selefilere göre sadece Kur'an ve sünnetin Bi'at (بَيْعَة) alındığı, yani Kur'an gerçeklerine ve Peygamberimiz (s.a.v.)'a sadık olunduğu ve yine onlar için bunun dışında yapılanların ise Bidat (بِدْعَة) olduğu kabul görürken, yani Peygamberimizin yaşadığı dönem olarak bilinen Asr-ı saâdet'ten sonraki din alanında yapılan değişiklikleri ise şer'î bir hükmü olmayan uygulamalar olarak kabul etmektedirler. Bu durumda, Kur'an ve Sünnete bağlı kalmak suretiyle şekil alan Selefizm akımı, dinî uygulamalara karşı gelmekte ve din alanında yapılan düzenlemelerin de Peygamberimiz (s.a.v.) dönemindeki yapılanlarla örtüşmediğini savunmaktadır. Onlara göre medet umma amaçlı yapılan türbe ziyaretleri, görkemli türbe inşa etmek, kandil yakma, evliyadan rahmet dileme, mevlid okutma vs. eylemler şirk sayılmaktadır. Ancak bu uygulamaların şirk görülmemesi durumunda ise Selefi görüşüne mensup kimselerin, kendileriyle zıt görüşlü insanlara karşı bir ötekileştirme, hazımsızlık, kin ve nefret duyguları beslediği bilinmektedir. Hatta radikal Selefi (Tekfirci) anlayışına mensup olanların, ateşli silâhla adam öldürülmesini helâl saydığı devlet güvenlik raporlarında yazılıdır. Öyle ki, geçmişe bakıldığında Selefi ve Vehhabîlerin birleşerek Osmanlı gibi bir Müslüman devleti yıkmaya çalıştıkları kaynaklarda yer alırken, içinde Kur'an ve sünnete bağlılığın önem taşıdığı bu akımda görülüyor ki; "cihad" gibi bir kavramın

* Öğretim Görevlisi, Kırgızistan Toktomamatov Üniversitesi TDİF, e-mail: Ebi-lim_27@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2697-4407>

** Öğretim Görevlisi, Kırgızistan Toktomamatov Üniversitesi TDİF, e-mail: karabrahimog-lutr@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1439-6523>

da yatması acı bir gerçektir. Şüphesiz ki; Selefizm akımının Müslüman devletlerden oluşan Orta Asya gibi ülkelerde yaygınlaşmasında ve aktif faaliyette olmasında ise Arap toplumlarının büyük rolü vardır.

Selefizmin, Vehhabîliğin Kırgızistan'a geliş süreciyle ilgili olarak siyasi olayların, politikaların ve bölgedeki etnik grupların varlığını önemli unsurlar olarak sıralayabiliriz. Bağımsız bir ülke statüsünü kazanan Kırgızistan'da dinî faaliyetler de zamanla ağırlık göstermiştir. Din işlerinde gerek devlet yöneticilerinin politikaları gerekse bölge halkındaki dinî eğilimler, Selefizm, Vehhabîlik gibi akımların da ilgi görmesine yol açmıştır. İkinci bir ayrıntı ise; Kırgızistan'ın serbest piyasa ekonomisine geçiş sonrası artan işsizlik, yüksek enflasyon, üretim azlığı gibi ekonomik göstergeler sonucunda işsiz insanların ekonomik nedenlerden dolayı cihatçı gruplara katılması ve buralarda kendilerine bir statü sağlaması olmuştur.

Bu araştırmada, Kırgızistan'da Selefizm, Vehhabîlik gibi akımlar raporlar ve saha araştırmaları çerçevesinde incelenmiş olup, aynı zamanda Kırgızistan'da din hizmetlerinin de bir kritiği yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Selefizm, Din İşleri, Kırgızistan.

Abstract: According to the Salafists, it is accepted that only the Qur'an and Sunnah are taken from Bi'at (بَيْعَة), that is, they are loyal to the truths of the Qur'an and our Prophet (S.A.W.), and that what is done for them is Bidat (بِدْعَة), that is, the changes made in the field of religion after Asr-ı sa'adat, which is known as the period in which our Prophet lived, are accepted as practices that do not have a Shari'a ruling. In this case, the Salafism movement, which took shape by adhering to the Qur'an and Sunnah, opposes religious practices and argues that the arrangements made in the field of religion do not coincide with those made in the time of our Prophet (PBUH). According to them, visits to shrines for the purpose of seeking help, building a magnificent tomb, burning oil lamps, wishing mercy from saint, reading mawlid, etc. are considered shirk. However, if these practices are not considered shirk, it is known that members of the Salafist view harbor feelings of marginalization, indigestion, hatred and hatred towards people who oppose them. It is even written in state security reports that members of the radical Salafist (Takfiri) mentality consider it halal to kill people with firearms. Thus, when we look at the past history, it is seen in the sources that the Salafists and Wahhabis are trying to destroy a Muslim state like the Ottoman Empire by uniting, while it is seen in this trend that adherence to the Qur'an and Sunnah is important; It is a sad fact that

such a concept as "jihad" also lies. Undoubtedly; Arab societies have a great role in the spread and active activity of Salafism in countries such as Central Asia, which consists of Muslim states.

Regarding the process of Salafism, Wahhabism coming to Kyrgyzstan, we can list the existence of political events, policies and ethnic groups in the region as important factors. In Kyrgyzstan, which has gained the status of an independent country, religious activities have also shown weight over time. In religious affairs, both the policies of the state leaders and the religious tendencies in the people of the region have led to the attention of movements such as Salafism and Wahhabism. A second detail is; As a result of economic indicators such as increasing unemployment, high inflation, lack of production after the transition to the free market economy in Kyrgyzstan, unemployed people joined jihadist groups for economic reasons and provided a status for themselves in these countries.

In this research, movements such as Salafism and Wahhabism in Kyrgyzstan were examined within the framework of reports and field researches, and at the same time, a critique of religious services in Kyrgyzstan was made.

Keywords: Salafism, Religious Affairs, Kyrgyzstan

Giriş

Selefizim, en başta dinî açıdan ele alınabilecek bir mesele olarak görülse de iktisadi, sosyolojik ve uluslararası ilişkiler yönüyle de etkileri olan bir konudur. İslamiyet'in dünyaya Arap topraklarından yayıldığı dikkate aldığımızda, meselenin çıkış noktasının Arabistan Yarımadası'nın olduğu sonucuna varmış olacağız. Bakıldığında, Peygamberimiz (s.a.v.)'in vefatından sonra, başlayan Hulefa-i Raşidin olarak bilinen dört halife dönemi çeşitli siyasi çekişmelere ve tarihi olaylara sahne olmuştur. Bu gelişmeler ışığında Arabistan coğrafyasında sürekli siyasi, askeri iktidar kavgaları baş göstermiş ve zamanla farklı mezhepler ve inanışlar ortaya çıkmıştır. Selefizim içinde, Vehhabîlik gibi kurucusu Muhammed bin Abdulvahhap olan sünnî bir mezhebin öğretilerini barındırmaktadır. Vehhabîler kitap ve sünnet haricindeki her yeni şeyi bidat olarak kabul etmişlerdir. Bu da onlara göre bidat çıkarımlarla mücadele etme ve savaşma sonucunu getirmiştir. Vehhabîler için İslâm ümmeti kendileri gibi düşünenlerdir. Kendileri gibi düşünmeyenleri

Ümmet sınıfına sokmadıkları için onlarla kılıç çekip savaşmak normal bir davranıştır.²

Arap Yarımadası'nı tarihsel süreç açısından değerlendirdiğimizde ise, Peygamber (s.a.v.) efendimizin vefatından sonra Hulefa-i Raşidin dediğimiz dört halife döneminden sonra Emevîler ve Abbâsîler gibi iki parlak dönemi yaşamıştır. Bu iki devlet yönetimleri döneminde bölge her ne kadar iktidar sebebiyle iç karışıklık ve savaşlara sahne olmuşsa da; önemli ilim merkezi konumunda da olmuştur. Hikmet Evi olarak bilinen Abbâsîler döneminde kurulan Beytülhikme'de; matematik, tıp, astronomi gibi pozitif bilimler öğretiliyordu. Aynı zamanda Harun Reşid'in oğlu Me'mûn tarafından kurulan bu enstitüde bir de tıp fakültesi vardı. Araplar, bu güzide enstitü sayesinde; Çinlilerden kâğıdı Hintlilerden de matematiği öğrendi. Birçok Yunan, İran, Hint eserleri bu okul sayesinde Arapça'ya çevrildi. Daha sonra bu merkez Hülâgû Han tarafından yağmalanıp yıkılmıştır.

Orta Asya ülkesi olan Kırgızistan içinse Mâtürîdî ideolojinin yanında, Haneffî fıkıh âlimi Ebu Cafer et-Tahâvî'nin de etkisi büyüktür. Ayrıca Kırgızistan'da Müftiyat olarak bilinen kurum, Tahâvî'nin eserlerine yönelik eğitim de vermektedir. Dolayısıyla medreselere yapılan ziyaretlerde, Tahâvî Akîdesi'ne (el-Akîdetü't-Tahâviyye) yapılan şerhlerin daha fazla önemsendiği görülmüştür.

Günümüzde Orta Asya'da da Vehhabî-Selefizm tehlikesi varlığını sürdürmektedir. Araştırmalarda 1980'li yıllardan sonra Kırgızistan'da ortaya çıkan Vehhabî-Selefi ideolojinin çıkış noktasının Güney Kırgızistan olduğu bilinmektedir. Bu araştırmada Kırgızistan'da Vehhabî-Selefi ideolojinin Kırgızistan toplumuna etkileri bölgede yapılmış olan saha araştırmalarına dayanarak incelenmiş ve Kırgızistan'daki din hizmetlerinin de Vehhabî-Selefi ideolojiyle mücadelesinin kritiği yapılmıştır.

1. Kırgızistan'da Müslümanlık

Kırgızlar, hem Müslüman olmuş hem de geleneksel dinî inanışlarını koruyup İslâm'la bütünleştirip yaşamıştır.³ Kırgızistan, karmaşık ve alışılmadık derecede çok çeşitli dinî geleneklere sahip bir ülkedir. Tarihsel bir perspektiften bakıldığında, günümüz Kırgızistan topraklarını gerçekten karakterize

² Mustafa Öz, *Ana hatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Ensar Yay., 2012), 418.

³ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, çev. Metin Ergun, (Konya: Kömen Yayınları, 2012), 142.

eden şey, Zerdüştlük, Budizm, Şamanizm gibi çeşitli inançların yanı sıra Hristiyanlık ve İslâm'ın farklı mezheplerinin bir arada var olmasıydı. İslâm, yaklaşık 1300 yıldır Orta Asya bölgesinde baskın din olmasına rağmen, bölgenin güney kesimlerindeki yerleşik vahalarda kalesini geliştirdi. Günümüz Kırgızistan'ın dağlık topraklarında, İslâm ilk olarak Fergana Vadisi'nin Kırgız tarafına geldi. Göçebe Kırgız halkı, 16. yüzyıldan itibaren bölgede baskın bir varlık kurdu. Doğu Türkistan ve Fergana'daki yerleşik insanlar tarafından yürütülen misyonerlik faaliyetleriyle, özellikle mistik ve ezoterik Sûfî topluluklarının gayretli çalışmaları nedeniyle İslâm'a maruz kaldılar.⁴ Bölgenin geleneksel ve hâkim İslâmî dokusu, Hanefî-Mâtürîdî fıkıh ve akidesi ile daha çok Nakşibendiyye çizgisindeki tasavvufî düşünce ve pratiği tarafından örülmüştür. Bu anlamda “çoğunluk Sünnîlerden müteşekkildir ve mezhepsel mensubiyet önemlidir.”⁵

Şüphesiz ki tarihte Kırgızistan'ın Sünnîleşmesinde Karahanlılar gibi Müslüman bir devletin de büyük rolü vardır. Karahanlılar döneminde de Mâverâünnehir'de Sünnîlik hâkim durumdaydı.⁶ Yine Oş gibi Kırgızistan'ın vilayetinde, el-Emâlî adlı kelâm metninin sahibi Ali b. Osman Sirâceddin el-Ûşî'nin, Hanefî âlimlerinden Şemsü'l-Eimme İmam Serahsi ve Han el-Özcendi gibi âlimlerin de bu topraklarda yaşamış olmaları ve talabelerine icâzet vermeleri Mâtürîdîliğin yaygınlaşmasında önemli bir etki yaratmıştır. Belirtmek gerekirse Hanefîlikle, Mâtürîdîlik ortak bir noktada buluşmaktadır. Aslında aynı yolun savunucularıdır. Zaten, İmam Mâtürîdî'nin kendi döneminde Hanefî âlimlerinden dersler aldığı kaynaklarda geçmektedir. Öyle ki, Mâtürîdîliğin şemsiyesi altında fidan gibi yeşeren bir ideoloji de Yesevîlik'tir. Dolayısıyla Yesevîliğin Türkistan coğrafyasındaki etkisini de unutmamak gerekiyor.

Bu bağlamda zamanla Müslüman devlet Sûfî Nakşibendi ve Yesevî tarikatları Kırgızistan'da yaygınlaştı. Güney Kırgızistan'a yerleşen Özbeklerle karşı-

⁴ V. M. Ploskikh and D. D. Dzhunushaliev, "İstoriya kyrgyzov i Kyrgyzstana", Bishkek: Raritet, (2009), 156, erişim 3 Ağustos 2022, <https://www.silkroadstudies.org>.

⁵ Mehmet Ali Büyükkara, "Dışlamacı Müslümanlığın Orta Asya'daki izdüşümleri, Seleflik Hareketi ve Taliban", Orta Asya'da İslam: Aydınlıktan Aydınlanmaya, ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, C. III, (Ankara-Türkistan: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, 2012), 1290.

⁶ Ahmet Ocak, "Selçuklular'ın Dini Siyaseti ve İslam Alemi", (Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 1999), 27.

laştırıldığına ise, Kırgız göçebelere İslâm'a daha hafif bir bağlılık geliştirdiler. İslâm öncesi inançların çoğunu korumayı tercih ettiler ve dogmatik İslâm ritüellerini reddettiler.⁷ Bu, özellikle Kırgızların eski inancı olan Tengricilik'te, gökyüzü kültürüne ait ritüellere güçlü bir şekilde odaklanmasıyla geçerliydi.⁸ Kutsal yerlere ve ataların ruhlarına tapınma da aynı şekilde özelliğini korudu. Yavaş yavaş, İslamlaşma sürecinde, birçok gelenek ve eski inanç İslâmlaştırılmış biçimler aldı.⁹ 19. yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya'nın Rus imparatorluğuna dâhil edilmesi sırasında, İslâmî ifadeler; Kırgız göçebelere, yerleşik Özbekler, Uygurlar ve Tacikler arasında belirgin şekilde farklıydı.¹⁰

Kırgızistan'ın Sovyet idaresi altına girmesiyle dinî faaliyetlerde özgürlük tam anlamıyla ortadan kaldırıldı. Orta Asya'nın Sovyet dönüşümü sırasında, laik ve militan ateist devlet, sıkı bir şekilde kontrol edilen resmî kanalların dışındaki tüm dinî faaliyetleri yasakladı. Kırgızistan ve Orta Asya'daki diğer Sosyalist Cumhuriyetler için, İslâmî faaliyetleri kontrol eden başlıca devlet organı, 1943'te kurulan ve Taşkent'te konuşlandırılan, Orta Asya ve Kazakistan Müslümanlarının Manevi İdaresi (SADUM) idi.¹¹ Sovyet sistemi, hem hayatı hem de dinî hayatı her yönden etkiliyordu. Okullarda ve işyerlerinde egemen olan yetmiş yıllık Sovyet sosyalist yönetimi, Kırgızistan'ı dünyadaki Müslüman toplumunun yanı sıra eğitimden, dinî metinlerden ve ilimlerden de izole etti.¹² 1980'lerin sonlarında, daha liberal perestrojka döneminde, Kırgızistan İslâmî bir canlanmanın ilk işaretlerini sergiledi. Geleneksel ola-

⁷ Ploskikh, Dzhunushaliev, s.156.

⁸ Askar Akayev, "Kyrgyzskaya gosudarstvennost' i narodnyi epos Manas", (Bishkek: Uckun, 2002), 83, erişim 3 Ağustos 2022, <https://www.silkroadstudies.org>.

⁹ Anvar Bugazov, "Kırgızistan'da Sivil Toplum Oluşumunun Sosyo-Kültürel Özellikleri". Washington, DC: *Orta Asya-Kafkasya Enstitüsü ve İpek Yolu Çalışmaları Programı*, (Temmuz 2013), 99-100, erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.silkroadstudies.org>.

¹⁰ Bugazov, "Kırgızistan'da Sivil Toplum Oluşumunun Sosyo-Kültürel Özellikleri", s. 95.

¹¹ Kak sozdavalsya muftiyat: "Pervye sovetskie kazy", (Mart 2019), <http://prevention.kg/?p=1937>, erişim 3 Ağustos 2022, <https://www.silkroadstudies.org>.

¹² Elmurat Ashiraliev, "Kyrgyzstan Attempts to Isolate Local Islam," *The Diplomat*, (Ağustos 2019); Martha Brill Olcott, "Orta Asya'da Din ve Devlet Politikası," *The Review of Faith & International Affairs*, (2014), 6.

rak Müslüman halkların bir kısmı aktif ibadet edenler haline geldi.¹³ 2005 Lâle Devrimi ile anılan Askar Akayev 1991'de Kırgızistan'ın Cumhurbaşkanı olarak görevine başladıktan sonra Kırgızistan'da din işlerinde de önemli açılım görülmüştür. Bağımsızlığın ilk yıllarında, Cumhurbaşkanı Akayev liderliğindeki Kırgızistan makamları dine karşı liberal bir yaklaşım benimsedi ve camilerin ve dinî okulların sayısı hızla arttı. Daha sonra, ideolojik ve finansal da dâhil olmak üzere yabancı dinî etki kaynakları, Suudi Arabistan, Türkiye ve Hint alt kıtasından ülkeye aktı. Bakıldığında, bağımsızlığın beşinci yıldönümünde, Kırgızistan'daki camilerin sayısı 1000'den fazla artmıştı ve cami inşasının patlaması o zamandan beri hız kesmeden devam etti. 2016 yılına gelindiğinde ise, Kırgızistan, 6 milyon Kırgızistan vatandaşıma hitap etmek için resmî olarak kayıtlı 2669 camiye sahipti. Aslında, camilerin sayısı ülkedeki ortaokulların sayısını aştı. Oysa ki, Kazakistan'ın 2016 yılında 2516 kayıtlı camisi varken, Tacikistan ve Özbekistan için rakamlar sırasıyla 3930 ve 2065 idi.¹⁴ Ülkede dinî yapıların sayısı önemli bir şekilde artmıştır. 1990 yılında Kırgızistan'da 39 cami mevcut iken 2015 yılına gelindiğinde cami sayısının 2362'ye yükseldiği görülmektedir.¹⁵

2. Kırgızistan'da Vehhabî-Selefi Olayları

Kırgızistan'da Vehhabîliğin yaygınlaşmasında şüphesiz ki, gelişigüzel açılan ve denetlenmeyen medreselerin varlığını da söylemekte fayda olacaktır. Kırgızistan'da giderek artan Vehhabîler, genellikle ülkedeki yüzlerce ve kurlsız, Pakistan ve Orta Doğu tarafından finanse edilen medreselerde işe alınan veya Güney Asya veya Orta Doğu'da yurtdışında dinî eğitim için burs alan ve eve dönen gençlerdir. Bu medreselerin gençlere aşırılık yanlısı ideolojiyi öğretmek ve Suriye'ye ulaşmalarını ve girişlerini kolaylaştırmak için gizli bir gündem taşıdığına yaygın bir kanaat vardır. Oş oblası (İli) Karasu

¹³ Shirin Akiner, "Kırgızistan 2010: Çatışma ve Bağlam", Washington, DC: *Orta Asya-Kafkasya Enstitüsü ve İpek Yolu Çalışmaları Programı*, (2016), 22, erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.silkroadstudies.org>.

¹⁴ Islam i gosudarstva Tsentral'noi Azii: Ritorika i praktika otnoshenii" *Fergana.ru*. <https://www.fergananews.com/articles/9618>; Elmira Nogoibaeva (ed.), Tsentral'naya Aziya: Prostranstvo "shelkovoï demokratii". Islam i gosudarstvo, Almaty: Friedrich Ebert Stiftung,

¹⁵ Dimitry Kabak, "Svoboda religii i ubejdeniy v Kırgızstane", Sodeystvu yamej konfessionalno musoglasiyu i obespeçeniyu verhovenstvaprava, Bişkek: *Obşestvennyy Fond Otkıtaya Pozitsiya*. (2015), erişim 2 Ağustos 2022, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/940322>.

Reyonu (İlçesi) baş imamına göre, "Vehhabî imamlar, Arapça dil bilgisi, internet becerileri ve derin İslâmî bilgileri nedeniyle kendilerini uzman olarak tanıtılabiliyorlar. İşte bu sebeple propagandalarına ve ideolojilerine itiraz edilmiyor ve başarılı oluyorlar."¹⁶

Kırgızistan'ın bağımsızlığını takiben Ürdün, Suudi Arabistan, Mısır, Suriye, Türkiye, Pakistan ve diğer ülkelerden yapılan bağışlarla, camilerin inşasında ve İslâmî okulların açılmasında benzeri görülmemiş bir büyüme yaşandı. "Aynı zamanda yurt dışında dinî eğitimlerini alan vatandaşlarımız da ülkeye dönmeye, onlarla birlikte eğitim gördükleri ülkelerin zihniyetini, yaşam tarzlarını, kıyafetlerini ve geleneklerini getirmeye başladılar. Böylece Kırgızistan'daki dinî radikalleşme, yabancı dinî aşırılık yanlısı merkezlerin ve örgütlerin etkisiyle gelişmiştir."¹⁷ Şu anda, Kırgızistan'daki Selefilik etrafında ateşli tartışmalar görülmektedir. Kazakistan'ın aksine, Tacikistan, Özbekistan ve Rusya'nın kolluk kuvvetleri Selefilerin faaliyetlerini resmen yasakladı ve Selefi hareketin kendisi de yasaklı örgütler listesine girdi. Kırgız uzmanlar gerçekte neyi yasaklayacağından emin değiller – Selefi hareket, Selefi ideoloji, Selefi grup, bazı âlimlere göre, Selefilik sadece geleneksel İslâm'dan sapmış bir mezheptir. Kırgız din uzmanı K. Malikov başkanlığındaki Din, Hukuk ve Siyaset Merkezi çalışanlarına göre Selefilik, Ebû Hanîfe tarafından kurulan geleneksel İslâm okuluna yönelik bir tehdittir. Bununla birlikte, hareketin ülke için herhangi bir siyasi tehdit oluşturmadığını da belirtiyorlar.¹⁸ Aşırı İslâmcı tehdit, 1990'ların sonlarında Kırgızistan'ın siyasi gündeminde ortaya çıktı. Radikal "yabancı" İslâmî etkiler, Kırgızistan'ın dinî açıdan daha bilinçli güney kesiminde verimli bir zemin buldu. Dahası, merkezi hükümet kontrolü güneyde her zaman kuzeyden daha zayıftı. Buna

¹⁶ "Interview with the head of imam of a mosque in Kara-Suu, near Osh, Kyrgyzstan", erişim 3 Ağustos 2022, <https://www.usip.org>.

¹⁷ Kırgızistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın kararnamesiyle 14.11.2014 tarihinde onaylanan "2014-2020 için dinî alanda Kırgız Cumhuriyeti devlet politikası kavramı", <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/>, erişim 3 Ağustos 2022, <https://bulaninstitute.org>.

¹⁸ bk. "Teoreticheskaia i politicheskaia otsenka deiatelnosti salafizma v Kyrgyzskoi Respublike", <http://analitika.org/107-20091202065802539.html>, erişim 3 Ağustos 2022, <https://cyberleninka.ru/article/n/islamic-organizations-in-the-south-of-kyrgyzstan/viewer>.

binaen 1998'de Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Oş'un Vehhabiliğin "başkenti" haline geldiğini iddia etmiştir.¹⁹

Kerimov, İslâmcı bir tehdit algılayan tek Orta Asya lideri değil. Eski Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akaev, radikallerin "İslam'ın coğrafi yelpazesini genişletmeye ve hatta bir devlet, bir İslam halifeliği kurmaya" çalıştıkları uyarısında bulundu.²⁰

2002 ve 2003 yıllarında IMU (Özbekistan İslami Hareketi), Bişkek ve Oş'taki halka açık yerlerde meydana gelen patlamalarda 10 kişinin ölümüne neden oldu.²¹ Eski Kırgızistan Başbakanı Tanaev 2004 yılında şu sonuca vardı: "Birkaç yıl önce Hizbüt-tahrîr sadece dinî bir örgüttü, ancak iki yıl önce aşırılıkçı hale geldi ve rejimi devirme hedefi var."²² Daha sonra (2006 yılında) Kırgızistan Başsavcısı Kambaraly Kongantiyev, "İslamcılar Fergana Vadisi'nde bir İslâm halifeliği kurmayı ve laik rejimi devirmeyi açıkça savunuyorlar, şeklinde bir açıklamada bulundu."²³ Ve Ocak 2009'da Tacikistan Yüksek Mahkemesi Selefililiği yasaklamak için harekete geçti ve muhafazakar İslâm'ın ulusal güvenlik için bir tehdit olduğu sonucuna vardı.²⁴

On yıl sonra, Suriye'deki iç savaş ve ardından İslâm Devleti'nin (İŞİD) yükselişi, terörizmi siyasi gündeme geri getirdi. 2016 yılı sonu itibarıyla hükümet, Kırgızistan'dan 863 vatandaşın yabancı savaş bölgelerine gittiğini ve bunların çoğunun Suriye'deki İŞİD ve diğer cihatçı gruplara katılmak için gittiğini kaydetmişti. Hükümet rakamlarına göre, savaş acemilerinin çoğu (dörtte

¹⁹ "İslâm Hakkında Endişeler", *The Economist*, erişim 3 Ağustos 2022, <https://www.economist.com/asia/1998/02/19/>.

²⁰ "Kırgızistan Cumhurbaşkanı Dinî Aşırılıkçılıkla Mücadele Sözü Verdi, BDT'yi Övdü", *Rossiyskaya Gazeta*. (Mayıs 2001), erişim 3 Ağustos 2022, <https://www.ucis.pitt.edu>.

²¹ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, "Islamic Movement of Uzbekistan", erişim 3 Ağustos 2022, https://www.un.org/securitycouncil/sanctions/1267/aq_sanctions_list/summaries/entity/islamic-movement-of-uzbekistan.

²² Kadyr Toktogulov, "Kyrgyz Prime Minister Urges Stronger Fight Against Religious Exignoism", *Associated Press*, (Haziran 2004), erişim 3 Ağustos 2022, <https://www.ucis.pitt.edu>.

²³ "Kırgızistan Savcısı Terörizm, Suç Arasındaki Bağlantılar Konusunda Uyarıyor", *ITAR-TASS*, (Kasım 2005), erişim 3 Ağustos 2022, <https://www.ucis.pitt.edu>.

²⁴ Farangis Najibullah, "Selefi Yasağı Tacikistan Yetkililerinin Büyüyen Korkusunu Yansıtıyor", *Radio Free Europe, Radio Liberty*, (Ocak 2009), erişim 3 Ağustos 2022, <https://www.ucis.pitt.edu>.

üçünden fazlası) etnik azınlıkların aşırı temsili ile güney Kırgızistan'dan geliyordu.²⁵

Kırgızistan'daki terör olayları nispeten nadir görülen olaylardı, ancak dik-kate değer istisnalar arasında 2015 yılında hüküm giymiş aşırılık yanlıları tarafından şiddetli bir hapisane kaçıışı ve etnik bir Uygur intihar bombacısının 2016'da Bişkek'teki Çin Büyükelçiliğini havaya uçurma girişimi yer alıyor. Kırgız güvenlik servislerine göre, Çin Büyükelçiliğine yapılan saldırının arkasındaki asıl beyin, Suriye'deki El Kaide bağlantılı El Nusra Cephesi'ne bağlı Oş vilayetinden Özbek bir kişiydi.²⁶

Kırgızistan'da Selefî akımının bir gerçeği de Vehhabî takipçisi Kamalov'lardır. Müftü Dzhumanov'a karşı beceriksizlik suçlamalarında belki de en açık sözlü olanı, Kırgızistan'ın güneyindeki Fergana Vadisi bölgesindeki Kamalov ailesinin üyeleridir. Genellikle Suudi merkezli Vehhabî takipçileri olarak bilinen Kamalovlar, kendilerini Selefiliğin ortak yolcuları olarak görüyorlar. Selefiler, Kur'an'dan başka, sadece peygamberin çağdaşları tarafından "selef-i salihin sözlerinde (hadislerinde) kaydedildiği gibi" sünnetin doğru dinî rehberlik sağladığına inanırlar.²⁷

Araştırmacı McGlinchey'in Sadykzhan Kamalov ile yapmış olduğu görüşmeden aktardıklarına göre, Fergana Vadisi'ndeki reformist İslâm'ın gayri resmî lideri Sadykzhan Kamalov, Selefî etiketini açıkça benimsemeyi. Yine de ritüelleri, "doğum ve ölüm haklarını ve türbe ibadetini" eleştirmekte geri durmaz. Ayrıca Kırgızları, İslâm'ın gerçek anlamından, "1400 yıldır var olan" İslâm'dan uzaklaştırdıklarına inanmaktadır. Yeğeni ve şimdi Kara Suu'daki El-Sarakhsiy camisinin imamı Ravshod Kamalov bu eleştiriye bir adım daha ileri götürüyor. İmam Kamalov, müftülüğün "çarpıtılmış uygulamaları" teşvik ettiğine inanıyor.²⁸

Kırgızistan'da bu yaşananlara rağmen, Kırgız Hükümeti de terör örgütlerine yönelik birçok güvenlik tedbirleri almaktadır. Hükümet, El Kaide, Taliban,

²⁵ Anna Matveeva, "Radikalleşme ve Şiddetli Aşırılıkçılık Kırgızistan", *The RUSI Journal*, (2018), 30-46, erişim 3 Ağustos 2022, <https://www.silkroadstudies.org>.

²⁶ Uluslararası Kriz Grubu, "Kırgızistan: Devlet Kırılma ve Radikalleşmesi" *Avrupa ve Orta Asya Brijingi*, (Ekim 2016), erişim 3 Ağustos 2022, <https://www.silkroadstudies.org>.

²⁷ Quintan Wiktorowicz, "Ürdün'de Selefî Hareketi", *Uluslararası Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, sy.32 (2000), 219, erişim 3 Ağustos 2022, <https://www.ucis.pitt.edu>.

²⁸ "McGlinchey's interview with S. Kamalov", erişim 3 Ağustos 2022, https://mcglinchey.gmu.edu/wp-content/uploads/2016/08/CAA_003_03_McGlinchey.pdf.

Doğu Türkistan İslâmi Hareketi, Kürt Halkları Kongresi, Doğu Türkistan'ı Serbest Bırakma Örgütü, Hizbü't-tahrîr, İslâm Cihad Birliđi, Türkistan İslâm Partisi, Dünya Barışı ve Birleşmesi için Aile Federasyonu (Birleşme Kilisesi), Tekfir Cihatçı, Ceyş el-Mehdi de dâhil olmak üzere aşırılık yanlısı olduğunu düşündüğü 21 " dinî odaklı" gruba yönelik yasaklama getirmiştir. Cund el-Hilafiye, Ensarullah, At-Tekfir Val Hicra, Akromiya, İŞİD, Djabhat An Nusra, Katibat al-İmam al-Buhari, Jannat Oshiqlari, Jamaat al-Tawhid wal-Cihad ve Yakyn Incar da bunlar arasında gelmektedir. Yetkililer ayrıca, Bişkek Bölge Mahkemesi'nin 2014 yılında aşırılık yanlısı olduğunu düşündüğü Çeçen İslâmcı militan lider A.A. Tihomirov (aka Said Buryatsky) ile bağlantılı tüm doküman veya faaliyetleri yasaklamaya devam etti.²⁹

Pandemi döneminde de aşırı gruplarla mücadele yetkili kurumlarla devam etmiştir. Pandemi kısıtlamaları uygulanmadan önce, Büyükelçi ve diğer elçilik görevlileri, SCRA (Devlet Din İşleri Komisyonu) başkan yardımcısı ve Büyük Müftülük'teki üst düzey yetkililer de dâhil olmak üzere hükümet yetkilileriyle, azınlık dinî grupları üzerindeki kısıtlamaları, din yasasında önerilen revizyonları ve dinî azınlıklara yönelik şiddeti tartışmak üzere bir araya geldi. Kasım ayında, bir Büyükelçilik görevlisi, Din Kanunu'nda önerilen değişiklikler de dâhil olmak üzere 2021'deki mevzuat planlarını ve yeni hükümet dinî hoşgörü de dâhil olmak üzere uzun süredir devam eden konulara nasıl yaklaşmayı planladığını tartışmak üzere SCRA yetkilileriyle bir araya geldi.³⁰

3. Kırgızistan'da Din Özgürlüğü

Kırgız Yasası, tüm dinlerin ve dinî grupların eşit olduğunu belirtir. Yasadışı misyonerlik faaliyetini yasaklar; Yasa ayrıca, bir ebeveyn yazılı onay vermedikçe, küçüklerin örgütlü, dinî gruplara katılımını yasaklamaktadır. Yasa, tüm dinî grupların ve dine bağlı okulların SCRA'ya (Devlet Din İşleri Komisyonu) kaydolmasını gerektirir. Yasa, kayıtsız dinî grupların faaliyetlerini yasaklamaktadır. Kayıt için başvuran gruplar bir başvuru formu, organizasyon tüzüğü, organizasyon toplantısının tutanakları ve kurucu üyelerin bir listesini sunmalıdır. Bir dinî grubun her cemaati ayrı ayrı kayıt yaptır-

²⁹ <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2021/05/240282-KYRGYZ-REPUBLIC-2020-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf>, erişim 3 Ağustos 2022.

³⁰ <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2021/05/240282-KYRGYZ-REPUBLIC-2020-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf>, erişim 3 Ağustos 2022.

malı ve en az 200 üyeye sahip olmalıdır. Yabancı dinî kuruluşların SCRA'ya olan kayıtlarını yıllık olarak yenilemeleri gerekmektedir.³¹ Kırgızistan, Aralık 1991'de din özgürlüğü ve dinî örgütlerle ilgili ilk yasayı kabul etti. 1993 yılında Kırgızistan Cumhuriyeti'nin ilk Anayasası'nın kabulü, din ve dinî örgütlerle ilgili devlet politikasının düzenlenmesi için bazı temel ilkeler oluşturmuştur. Bununla birlikte, 1996 yılının sonlarında, Kırgız Vatandaşlarının Vicdan ve Din Özgürlüğü Haklarını Kullanan Önlemlere İlişkin Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin kabul edilmesine kadar, devletin dinî alanın düzenlenmesinde daha aktif bir rol oynadığını vurgulayan yasal bir belge yürürlükte değildi.³² Sonunda, din özgürlüğü ve dinî örgütler hakkındaki liberal yasanın, devlete daha fazla kontrol yetkisi verecek yeni bir din yasasıyla değiştirilmesi ihtiyacı üzerine tartışmalar da yoğunlaştı. Bununla birlikte, 2008 yılının sonuna kadar yeni bir Cumhurbaşkanı'nın din özgürlüğü ve dinî örgütlerle ilgili yeni yasayı kabul etmesi gerekti.³³ Yasa, kayıt şartlarını sertleştirdi ve devletin "manevi güvenliği" garanti etme yükümlülüğünü vurguladı. Ayrıca, dinî dokümanların halka açık yerlerde dağıtımını yasakladı ve daha sonra dinî dokümanların ithalatına kısıtlamalar getirdi ve devlete dinî dokümanları sansürleme konusunda daha fazla yetki verdi.³⁴ Bu nedenle, Kırgızistan'ın dinî alandaki yasama zorluğu, bir yandan din özgürlüğü hakkına yapılan vurgu ile diğer yandan ulusal güvenlik tehdidi olarak algılanan dinî aşırılık yanlısı grupların faaliyetlerini yasal olarak kısıtlamak arasında bir denge kurmak olmuştur. Bu konuda AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi (ODIHR) gibi uluslararası uzmanlar, hükümetin daha katı politikalarını bireylerin hak ve özgürlüklerine tecavüz etmekle eleştirmişlerdir.³⁵

³¹ <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2021/05/240282-KYRGYZ-REPUBLIC-2020-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf>, erişim 3 Ağustos 2022.

³² "Kontseptsiya gosudarstvennoi politiki v religioznoi sfere Kyrgyzskoi Respubliki. Postanovleniem Pravitel'stva Kyrgyzskoi Respubliki", erişim 3 Ağustos 2022, <https://www.silkroadstudies.org>.

³³ "O svobode verospovedaniya i religioznykh organizatsiyakh", erişim 3 Ağustos 2022, <https://www.silkroadstudies.org>.

³⁴ Martha Brill Olcott, "Religion and State Policy in Central Asia" *The Review of Faith & International Affairs*, sy. 4 (2014), 6, erişim Tarihi 3 Ağustos 2022, <https://www.silkroadstudies.org>.

³⁵ AGİT/ODIHR, "Kırgız Cumhuriyeti Din Alanında Devlet Politikası Kavramı Üzerine Yorumlar", erişim 3 Ağustos 2022, <https://www.silkroadstudies.org>.

Kırgızistan için laiklik vurgusu da önemliydi. Nihayetinde, Kırgızistan'ın laiklik modelinin doğasını belirlemeye çalışan yetkililer, din alanında devlet politikası üzerine iki kavram belgesi kabul ettiler. İlki 2006 yılında, Kurmanbek Bakiyev'in Cumhurbaşkanlığı döneminde üretildi. Hızlı ve çok yönlü dinî gelişmelerle yetersiz görülen bu kavram, 2014 yılında, Almazbek Atambayev'in Cumhurbaşkanlığı döneminde yerini yeni bir kavrama bıraktı.³⁶ Atambayev, kavramın Anayasada yer alan ve " dinî alanın kendi yolunu izlemesine izin veren" dinî istismara karşı bir denge görevi göreceğini savundu.³⁷

4. Kırgızistan'da Medreselerin Durumu

Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.), cinsiyeti ne olursa olsun, "ilim peşinde koşmak her Müslümanın görevidir" buyurmaktadır. Böylece, " Âlimler, Peygamberlerin vârisleridir" diye açıkladı. ve öğrenmenin ve çalışmanın ortak bir yaşam için çok önemli olduğunu ima etti.³⁸

Kırgızistan, nüfusunun yüzde 80'inin Müslüman olarak tanımlandığı laik bir devlettir. Son yıllarda, Kırgızistan İslâm'a, dinî eğitime ve Kur'an çalışmalarına artan bir ilgi göstermiştir. Dinî okullarda okuyan çocuk sayısı her yıl artmaya devam etmektedir. 2013 yılında, Kırgızistan'daki medreselerin sayısı, toplam 4000'den fazla öğrenciden oluşan 10 yüksek öğretim kurumu da dâhil olmak üzere 67'ye ulaştı. Bugün, **Devlet Din İşleri Komisyonu'na** (SCRA) göre, 110 medrese de dâhil olmak üzere 121 kayıtlı dinî eğitim kurumu var. Bu, 2013'te var olan sayının neredeyse iki katıdır.³⁹

2014 yılında Güvenlik Konseyi'nde kabul edilen kavram çerçevesinde ilahiyatçı ve imamların bilgilerini artırmak amacıyla "Yman" (Vicdan) Vakfı

³⁶ "Kontseptsiya gosudarstvennoi politiki v religioznoi sfere Kyrgyzskoi Respubliki", sy.324 (May 2006), erişim 3 Ağustos 2022, <https://www.silkroadstudies.org>.

³⁷ Felix Corley, "Kırgızistan: inanç topluluklarını devlet müdahalesinden kurtarmak bir hata" Forum 18, (Şubat 2014), erişim 3 Ağustos 2022, <https://www.refworld.org/pdfid/531452694.pdf>.

³⁸ Asma Afsaruddin, "Muslim Views on Education: Parameters, Purview, and Possibilities" (Eğitim Üzerine Müslüman Görüşleri: Parametreler, Amaç ve Olasılıklar), *Katolik Hukuk Araştırmaları Dergisi*, (2005), 143-178.

³⁹ Aichurek Kurmanbekova, "Kırgızistan'da Kız Medreselerinin Açılışı", *CAP*, (Ocak 2020), 228, erişim 3 Ağustos 2022, <https://centralasiaprogram.org>.

kurulmuştur. Yyman Vakfı başkanı Nurjigit Kadirbekov'un belirttiği gibi, bu yıl 2300 imam incelendi.⁴⁰

Bulan Enstitüsü'nün Mars İbrayev ile yapmış olduğu röportaja göre, medreselerin faaliyetleri Kırgızistan Müslümanlar Kurulu'nun kontrolü altındadır ve eğitim programları Müftülük altındaki Ulema Konseyi tarafından onaylanmaktadır.⁴¹

Devlet Din İşleri Komisyonu (SCRA), laik sınıfların, eğitim kurumlarına dâhil edilmesini kolaylaştırır ve savunur. Ayrıca 2014 yılından bu yana medreselerin düzenlenmesinde giderek daha fazla yer almıştır. Müftiyat ile işbirliği içinde, dinî okulların müfredatını izlemektedir. Komisyon, 2015 yılında yaklaşık 34 medreseyi ve 2016 yılında 74 medreseyi izledi. SCRA 2019 yılında 60 medreseyi ziyaret etti. Bir röportajda, SCRA yöneticisi Zair Ergashev şöyle diyor: "İzlememizi yaptığımızda, teknik koşullara, eğitim süreçlerine ve müfredata bakıyoruz. Derslere katılıyoruz, öğretim elemanlarını test ediyoruz ve eğitim geçmişlerini görüyoruz."⁴²

Bir medrese açmak için, dinî kurumları denetleyen Adalet Bakanlığı'na kaydedilmeli ve daha sonra SCRA'dan resmî onay alınmalıdır.⁴³ Resmî olarak, tüm medreseler, Müftiyat olarak da adlandırılan **Kırgızistan Müslümanlarının Manevi İdaresi** (SAMK) tarafından kontrol edilmektedir. Sonuç olarak, Müftiyat, devlet ile Müslüman toplum arasında "doğrudan bir bağlantı" haline geldi. Devlet, dinî eğitim kurumlarının faaliyetlerini yönetmek ve denetlemek için SAMK'ı görevlendirmiştir.⁴⁴

Kırgızistan'da Hizbü't-tahrîr Etkisi

Kırgızistan'da Vehhabî-Selefizm gibi akımların etkisiyle, Hizbü't-tahrîr gibi bir terör örgütü de yurtiçinde önemli faaliyetlerde bulunmuştur. 1952'de diaspora Filistinlileri tarafından kurulan Hizbü't-tahrîr hareketi, Kırgızis-

⁴⁰ "Bulan Institute's interview with Nurzhigit Kadyrbekov", erişim 3 Ağustos 2022, <https://bulaninstitute.org>.

⁴¹ "Bulan Institute's interview with Mars İbraev", erişim 3 Ağustos 2022, <https://bulaninstitute.org>.

⁴² "Zair Ergeshov, personal interview with the author", erişim 3 Ağustos 2022, <https://centralasiaprogram.org>.

⁴³ "Religious education in Kyrgyzstan: madrasah system in urgent need of reform", erişim 3 Ağustos 2022, <https://bulaninstitute.org>.

⁴⁴ Noor O'Neill Borbieva. "Empowering Muslim Women: Independent Religious Fellowships in the Kyrgyz Republic", *Slavic Review*, sy. 2 (2012), 288-307.

tan'da 2010'daki şiddetten sonra, şiddet yanlısı gruplardan aktif olarak yeni üyeler topladı.

Hizbü't-tahrîr (HT), faaliyetleri 1990'ların başında Kırgızistan'a yayılan bir başka etkili yasaklı dindar-aşırılık yanlısı örgüttür. 2010 yılına kadar ülkenin güney bölgelerinde güçlü gruplara sahip olan HT, SAMK ve kaziat gibi resmî manevi yapıları sürekli eleştirdi. Şu anda, HT üyeleri, ülkenin kuzey bölgelerinden İçişleri Bakanlığı'nın raporlarında daha sık görünüyor. 2009-2012 yılları arasında Kırgızistan İçişleri Bakanlığı'nın raporları, HT'nin Chuisk Bölgesi'ndeki faaliyetleri hakkında bilgi içeriyordu. 2013 yılına gelindiğinde, Naryn Bölgesi'ndeki faaliyetlerinden de bahsediliyordu. Bununla birlikte, örgüt üyelerinin siyasi faaliyetleri, çeşitli nedenlerin olduğu 2000-2008 yıllarına kıyasla düşmüştür. İlk olarak, tanınmış Nookat olaylarından sonra ülkeye yayılan kolluk kuvvetleri tarafından yürütülen şiddetli ve baskıcı operasyonlar dalgası bunda önemli bir rol oynadı. Bu, örgütün ustalarının çoğunun üyeliklerini geri çekmelerine ve faaliyetlerini durdurmalarına neden oldu. Bu tür olaylar Batken ve Oş bölgelerinde yaşandı; HT'nin aktif üyeleri, yerel televizyondaki görüşlerinden açıkça vazgeçti. İkincisi, kolluk kuvvetlerinin kitlesel baskılarından dolayı HT liderlerinin çoğu, işçi göçmeni olarak başka ülkelere gitti. Nisan 2010'da ilan edilen Nookat davasıyla ilgili tanınmış aftan sonra bile, serbest bırakılan mahkumların çoğu yurtdışına gitti. Bununla birlikte, HT'nin faaliyetinin taktikleri de değişti.⁴⁵ Aşırılık yanlısı dinî örgütler bu duygudan yararlanmak için hızlı davrandılar. Kırgızistan Ulusal Güvenlik Devlet Servisi, dört yüz genç Özbek erkeğin Haziran 2010 ayaklanmalarından sonra Pakistan'daki IMU eğitim kamplarına gitmek üzere Kırgızistan'dan kaçtığını bildirdi. 2011'den bu yana, Güney Kırgızistan'dan orantısız sayıda Özbek de, Suriye'deki yüzlerce Orta Asyalı militana katılmak için seyahat etti.⁴⁶

Oş'taki, Hizbü't-tahrîr liderleri de Bişkek'teki "mürtet rejimi" devirmek ve Kırgız milliyetçiliğini şeriat (İslâm Hukuku) ile değiştirmek için bir devrimi savunarak yenilenen dinî duygulardan yararlanmaya başladılar. Hizbü't-tahrîr'in Suriye'de oğulları "şehit edilen" ailelere de para sağladığı bildirili-

⁴⁵ İkbaljan Mırsaitov, "Islamic Organizations In The South of Kyrgyzstan", *Central Asia and The Caucasus*, sy.4 (2013), 39-46.

⁴⁶ "Interview with lawyer defending Kyrgyz returnees from Syria", (2014), erişim 3 Ağustos 2022, <https://www.usip.org>.

yor.⁴⁷ Şiddet yanlısı aşırılık yanlısı gruplar, 2010'dan sonra Orta Asya'daki asker toplama çabalarını artırdı ve Kırgız vatandaşlarını, özellikle Özbekleri ve kadınları Afganistan ve Suriye'deki cihadlara katılmaya teşvik etti. Afganistan'da devam eden istikrarsızlık ve uyuşturucu kaçakçılığının yanı sıra ABD'nin Ağustos 2010'da askerlerini 2014'te ülkeden çekeceğini duyurması, bu gruplara "moral takviyesi" verdi.⁴⁸

5. Kırgızistan'da Din Görevlilerinin Eğitimi

Bulan Enstitüsü, ilahiyatçılar, imamlar ve Müftülük çalışanları arasında dinî eğitimlerini nerede aldıkları konusunda bir anket yaptı. Anket sonuçlarına göre, birçok ilahiyatçı, imam, İslâmî ve eğitim kurumlarının başkanları, Kahire'deki El-Ezher Üniversitesi'nde ve genellikle "Türkiye Diyanet Vakfı" tarafından desteklenen ve Türkiye'deki yüksek öğretim kurumlarında eğitimlerini aldılar. Diğerleri Mekke'deki Umm al-Kura Üniversitesi'ne, Ürdün ve Suriye'deki üniversitelere katıldı ve bazıları Pakistan'daki "Tebliğ Cemati" hareketine ait medreselerde okudu. Bir diğer önemli ayrıntı ise Kırgızistan'ın Müftülük'te prestijli pozisyonlarda bulunan yetkili dinî liderlerinin çoğunun Kırgızistan'da temel dinî eğitimlerini aldıktan sonra yurtdışında eğitim görmeye gitmeleridir.⁴⁹

Enstitü'nün, Kırgızistan Müslümanları Dinî Kurulu ve Ulema Konseyi üyeleri eğitimlerini nerede aldılar? Sorusuna karşılık anket cevaplarına göre;

1. Kırgızistan Müslümanları Müftüsü Maksatbek Toktomushev, 1996-2005 yılları arasında Pakistan'daki Al-Arabiya Ravand Üniversitesi'nde eğitim gördü;
2. Bişkek şehrinin Gazi'si Madzhitov Sadrid Khalimovich, Pakistan'daki "Abu Hurayra" İslâm Üniversitesi'nden ve Bişkek'teki "Abdullah ibn Masood" medresesinden mezun oldu;
3. Talas ilçesinden Qazi, Bapiyev Taalaybek, 1996-2000 yıllarında Talas bölgesindeki "Ali ibn Abi toolib" medresesinde okudu;

⁴⁷ "Kırgızistan Güvenlik Hizmetleri Başkanı Kırgızistan İslami Hareketinin Yaratılması Hakkında Konuşuyor" *Ferghananews.ru*, erişim 3 Ağustos 2022, <https://www.usip.org>.

⁴⁸ Phil Stewart ve Sue Pleming, "Obama'nın Afgan Geri Çekilme Tarihi Düşmanı Destekliyor: Deniz Piyadeleri", *Reuters*, erişim 3 Ağustos 2022, <https://www.usip.org>.

⁴⁹ "Report by the Bulan Institute for Peace Innovations in cooperation with the State Commission for Religious Affairs under the President of the Kyrgyz Republic", erişim 3 Ağustos 2022, <https://bulaninstitute.org>.

4. Issık-Kul bölgesinden Qazi, Sagyndykov Almazbek Sharshenbaevich, 1994-2004 yıllarında Mısır'da El-Ezher Üniversitesi'nde eğitim gördü;
5. Naryn oblastından Qazi, İbraev Mambetasan da 1992-2002 yıllarında Mısır'da el-Ezher Üniversitesi'nde eğitim gördü;
6. Celal-Abad Oblastı'ndan Qazi, Zakirov Abdulaziz, Türkiye'de Kur'an'ı ezberleme dersleri aldı.

Aşağıda, Ulema Konseyi üyelerinin dinî eğitimlerini aldıkları ülkelerin ve eğitim kurumlarının listesi bulunmaktadır:

1. Ulema Konseyi Başkanı Abdishkir azhy Narmatov, 1989-93 yılları arasında Taşkent'teki İmam-Buhari Üniversitesi'nde ve 1992-2000 yılları arasında Mısır'daki El-Ezher Üniversitesi'nde okudu;
2. Ulema Konseyi Başkan Yardımcısı Mars azhy İbraev, 1993-98 yılları arasında Kırgızistan İslâm Üniversitesi'nde ve 1998-2002 yılları arasında Mısır'daki El-Ezher Üniversitesi'nde eğitim gördü;
3. Ulema Konseyi Başkan Yardımcısı Abibilla azhy Kadyrberdiyev, Kadamjai ilçesinin Orukzar köyündeki İslâm medresesi "Azireti Usman" ve Bişkek'teki İslâm Enstitüsü "Resul Ekrem" de eğitim gördü;
4. Zamir kaara Rakiyev, Mısır'daki El-Ezher Üniversitesi'nde okudu;
5. Tazhibay azhy Baititov, Oş ilçesinin Kara-Suu köyündeki "Abdyjapar" İslâm Enstitüsü'nde okudu;
6. Kadir azhy Malikov, Ürdün Ulusal Üniversitesi (Amman) İslâm Hukuku Bölümü mezunudur, 1997-2001;
7. Baktiyar Toktogaz uulu, 2004-2009 yılları arasında Trablus Üniversitesi (Lübnan), İslâm Hukuku Fakültesinde (şeriat) okudu;
8. Jitaliti azhy İsmailov Pakistan'daki Daarul-Oluum Üniversitesi'nde okudu;
9. Kabylbek azhy Akmatov, Pakistan medresesinde "Medrese Arabiya Rayvand" okudu;
10. Kenzhetay azhy Kurmankhodjaev, Mısır'daki El-Ezher Üniversitesi'nde okudu;
11. Kimsanbai azhy Abdurakhmanov Buhara Mir-Arab Üniversitesi ve Ürdün Üniversitesi'nde (Amman) okudu;
12. Taşkent'teki İslâm Enstitüsü'nde okuyan Kuçkbaı azhy Sadıllayev;
13. Abdimenap azhy Masaliyev Taşkent'te İmam-Buhari Üniversitesi'nde okudu;
14. Memasabyr azhy Dosbolov medresede (Moldo Sabir);

15. Nurdin azhy Asomudinov medresede (Moldo Nadir);
16. Saidamir azhy Jainaliev medresede;
17. Neyazali azhy Aripov Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesinde okudu;
18. Oş İnsani Yardım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde okuyan Ferhat azhy Yusupov;
19. Chubak azhy Zhalilovm, 1992-96 yılları arasında Kırgızistan İslâm Üniversitesi'nde ve 2000-2006 yılları arasında Suudi Arabistan'daki (Mekke) Umm al-Kura Üniversitesi'nde okudu;
20. Zhakshylyk azhy Borochorov, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Arabaev (Magister Programı) adına Kırgızistan Devlet Üniversitesi İlahiyat Bölümü'nde okudu;
21. Abdimâlik azhy Tursunbekov, Ankara Üniversitesi İlahiyat Bölümü'nden mezun oldu.

Sonuç ve Öneriler

Kırgızistan'ın din tarihinde, Zerdüştlük, Budizm, Şamanizm gibi inanç biçimlerinin yanında, zamanla beraber Müslümanlık ve Hristiyanlık gibi semavî dinlerin etkisi de görülmüştür. 1300 yıl Orta Asya'da hüküm süren İslâm'ın bu topraklarda yayılmasında Türk- Müslüman Devleti olan Karahanlılar Devleti'de önemli rol üstlenmiştir. Ayrıca Hanefî-Mâtürîdî fıkıhının etkisi ve Yesevîlik sayesinde bu topraklar İslâm'a önemli hizmetler sunmuşlardır. Belirtmek gerekirse coğrafya olarak Kırgızistan, önemli kelâm ve fıkıh merkezlerine sahipti. Özellikle Oş, önemli fıkıh ve kelâm merkezi olarak biliniyordu. Dolayısıyla, böylesine ilmî merkezlere sahip yerlerde önemli eserler de Kırgızistan İslâm Tarihi'ne büyük faydalar sağlamıştır.

1991 Almatı- Konferansından sonra Kırgızistan, Sovyet egemenliğinden kurtularak kendi bağımsızlığını ilân etti. Kırgızistan din alanındaki reformlarını ise bu tarihten sonra Cumhurbaşkanı Askar Akayev döneminde yaşamıştır. Bu dönemde, Suudi Arabistan, Ürdün, Mısır, Pakistan ve Türkiye'den gelen finansal kaynaklarla beraber cami ve dinî eğitim veren okullar açılmış ve hizmete sunulmuştur. Daha sonra bağımsızlığının ardından Kırgızistan'da din alanında hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan ilki, din alanında getirilen özgürlüğü ve dinî örgütleri kapsarken, diğeri ise Kırgız vatandaşlarının vicdan ve din özgürlüğü haklarına ilişkin çıkarılan ve kabul edilen Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'dir.

Zamanla birlikte Kırgızistan'a Vehhabî-Selefi ideoloji de girmiştir. Özellikle burada medreselerin varlığı bilinen bir gerçektir. Bu medreselerde aşırı dinî ideolojiye sahip imamların işe alınması kamuoyunu ve hükümet yetkililerini harekete geçirmiştir. Özellikle İslâm Karimov'un Oş'un Vehhabiliğin merkezi haline gelmiş olduğunu iddia etmesiyle, gündemde Vehhabilik yerini almış oldu. 2002-2003 yıllarında ise Bişkek ve Oş'a yapılan terörist saldırılardan sonra hükümet yetkililerinden peş peşe gelen açıklamalarla, Vehhabî tehlikesi sürekli vurgulandı. Ardından 2006 yılında Selefi akımı Kırgızistan gündeminde yerini aldı. 2010 yıllarına gelindiğinde ise Kırgızistan, Özbek-Kırgız halkları arasındaki çatışmalara tanık olmuştur. Bu tarihte bazı Özbek gençlerin aşırı dinî gruplara katıldıkları resmî makamların arşivlerine geçmiştir. Kırgızistan'ın bu kanlı terör olaylarını yaşamasındaki ideolojide şüphesiz Vehhabî-Selefi anlayışının olduğunu söylemekte fayda vardır. Ancak, Kırgızistan'da Vehhabî-Selefi akımla mücadele edilmektedir. Burada gerek hükümetin kolluk kuvvetleri gerekse din hizmetlerinden sorumlu kurumlar önemli görevler icra etmektedirler. Özellikle Kırgız hükümetinin bir kurumu olan SCRA (Devlet Din İşleri Komisyonu) ve Kırgızistan Müslümanlarının Manevi İdaresi 'nin (SAMK) görev ve yetkileri göz önünde bulundurulduğunda, Kırgızistan'da önemli din hizmetlerinin verildiği görülmektedir. Devlet Din İşleri Komisyonu, okullardaki dinî müfredatın takibinin yanında medreselerin denetiminden de sorumludur. Özellikle medreselerde çalışanların dinî bilgileri kurum tarafından test edilmektedir. Kırgızistan Müslümanlarının Manevi İdaresi ise tüm medreselerin, dinî eğitim veren kurumların faaliyetlerinden sorumludur. Müftiyat olarak bilinmektedir. Bu çerçevede araştırma raporları ve sahada yapılan çalışmalara dayanarak, çözüm önerilerine gelince, Özbekistan'da olduğu gibi Kırgızistan'da Vehhabî-Selefi tehlikesi mevcuttur. Bu mesele Orta Asya'nın bir ulusal güvenlik sorunudur. Özellikle, bağımsızlığının ardından serbest piyasa ekonomisine geçen Kırgızistan, kayıt dışı ekonomi, yüksek enflasyon ve işsizlikle karşı karşıya kalmıştır. Halen de bu ekonomik sorunlar devam etmektedir, bunu fırsat bilen aşırı İslâmcı gruplar Orta Asya'dan örgüt kadrolarına eleman temin etmekte ve kanlı eylemlerde kullanmaktadır. Bütün bunlar devlet güvenlik arşivlerinde yer almaktadır. Buradan hareketle, SCRA ve SAMK gibi dinî kurumlar bölge halkını, Vehhabî-Selefi ideolojiye yönelik sürekli bilgilendirmeli, Kırgızistan'daki mevcut İlahiyat Fakülteleri,

Hanefî-Mâtürîdî anlayışına yönelik eserleri tercüme ederek bölge halkının hizmetine sunmalıdırlar. Ayrıca Tahâvî Akîdesi'nin önemine de vurgu yapılmalı ve Kırgızistan'daki camilerde Vehhabî-Selefi akımına yönelik olarak hutbelerde anlatılmalıdır. Yine, Özbekistan, Tacikistan gibi ülkelerin dinî kurumları ve üniversiteleriyle işbirliği yapılmalıdır. Bu sayede Orta Asya'daki Selefizm tehlikesinin önüne geçilerek politik, sosyal, ekonomik kazanımlar sağlanmış olacaktır.

Kaynakça

- Akayev, Askar. "Kyrgyzskaya gosudarstvennost' i narodnyi epos Manas". Bishkek: Uckun, (2002), 83. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.silkroadstudies.org>.
- AGİT/ODIHR. "Kırgız Cumhuriyeti Din Alanında Devlet Politikası Kavramı Üzerine Yorumlar". (2014). Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.silkroadstudies.org>.
- Ashiraliev, Elmurat. "Kyrgyzstan Attempts to Isolate Local Islam". The Diplomat, 28 Ağustos 2019; Martha Brill Olcott. "Orta Asya'da Din ve Devlet Politikası". *The Review of Faith & International Affairs*, 12, sy. 4 (2014): 6.
- Akiner, Shirin. "Kırgızistan 2010: Çatışma ve Bağlam". Washington, DC: *Orta Asya-Kafkasya Enstitüsü ve İpek Yolu Çalışmaları Programı*, (2016): 22. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.silkroadstudies.org>.
- Afsaruddin, Asma. "Muslim Views on Education: Parameters, Purview, and Possibilities". (Eğitim Üzerine Müslüman Görüşleri: Parametreler, Amaç ve Olasılıklar). *Katolik Hukuk Araştırmaları Dergisi*, (2005): 143-178.
- Bugazov, Anvar. "Kırgızistan'da Sivil Toplum Oluşumunun Sosyo-Kültürel Özellikleri". Washington, DC: *Orta Asya-Kafkasya Enstitüsü ve İpek Yolu Çalışmaları Programı*, (Temmuz 2013): 99-100. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.silkroadstudies.org>.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "Dışlamacı Müslümanlığın Orta Asya'daki izdüşümleri, Selefîlik Hareketi ve Taliban". Orta Asya'da İslâm: Aydınlıktan Aydınlanmaya. ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı. C. III, Ankara-Türkistan: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, 2012.

- Borbieva, Noor O'Neill. "Empowering Muslim Women: Independent Religious Fellowships in the Kyrgyz Republic". *Slavic Review*, sy. 2 (2012): 288-307.
- Bulan, Institute. "Religious education in Kyrgyzstan: madrasah system in urgent need of reform". Erişim 3 Ağustos 2022. <https://bulaninstitute.org>.
- Bulan, Institute. Kırgızistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın kararnamesiyle 14.11.2014 tarihinde onaylanan "2014-2020 için dinî alanda Kırgız Cumhuriyeti devlet politikası kavramı". <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/>. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://bulaninstitute.org>.
- Bulan, Institute. "Report by the Bulan Institute for Peace Innovations in cooperation with the State Commission for Religious Affairs under the President of the Kyrgyz Republic". Erişim 3 Ağustos 2022. <https://bulaninstitute.org>.
- Bulan, Institute. Bulan Institute's interview with Nurzhigit Kadyrbekov, "Report by the Bulan Institute for Peace Innovations in cooperation with the State Commission for Religious Affairs under the President of the Kyrgyz Republic". (2017). Erişim 3 Ağustos 2022. <https://bulaninstitute.org>.
- Bulan, Institute. Bulan Institute's interview with Mars Ibraev, "Report by the Bulan Institute for Peace Innovations in cooperation with the State Commission for Religious Affairs under the President of the Kyrgyz Republic". (2017). Erişim 3 Ağustos 2022. <https://bulaninstitute.org>.
- Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi. "Islamic Movement of Uzbekistan". Erişim 3 Ağustos 2022. https://www.un.org/securitycouncil/sanctions/1267/aq_sanctions_list/summaries/entity/islamic-movement-of-uzbekistan.
- Corley, Felix. "Kırgızistan: inanç topluluklarını devlet müdahalesinden kurtarmak bir hata". Forum 18. (Şubat 2014). Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.refworld.org/pd/531452694.pdf>.
- Cyberleninka. "Teoreticheskaia i politicheskaia otsenka deiatelnosti sala-fizma v Kyrgyzskoi Respublike". available at, [http:// analitika.org/107-20091202065802539](http://analitika.org/107-20091202065802539). Html. Erişim 3 Ağustos 2022.

- <https://cyberleninka.ru/article/n/islamic-organizations-in-the-south-of-kyrgyzstan/viewer>.
- Ergeshov, Zair. "Personal interview with the author". 29 Eylül 2019. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://centralasiaprogram.org>.
- Kurmanbekova, Aichurek. "Kırgızistan'da Kız Medreselerinin Açılışı". *CAP*, (Ocak 2020):228. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://centralasiaprogram.org>.
- Kabak, Dimitry. (2015). "Svoboda religii i ubejdeniy v Kırgızstane. Sodeystvu yamej konfessionalno musoglasiyu i obespeçeniyu verhovenstvaprava". Bişkek: Obşestvenny Fond Otkıtaya Pozitsiya. Erişim 2 Ağustos 2022. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/940322>.
- McGlinchey. "McGlinchey's interview with S. Kamalov". Erişim 3 Ağustos 2022. https://mcglinchey.gmu.edu/wp-content/uploads/2016/08/CAA_003_03_McGlinchey.pdf.
- Mırsaitov, İkbāljan. "Islamic Organizations In The South of Kyrgyzsthan". *Central Asia and The Caucasus*, sy.4, (2013):39-46.
- Murzubraimov, S. Oş Devlet Üniversitesi "Toplumda dinî değerlerin yayılmasında en yeni alternatif olarak ilahiyat fakülteleri". *Oş Devlet Üniversitesi Bülteni*. <http://www.oshsu.kg/univer/temp/url/ilim/20144-2-v.pdf>. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://bulaninstitute.org>.
- Matveeva, Anna. "Radikalleşme ve Şiddetli Aşırılıkçılık Kırgızistan". *The RUSI Journal*. sy. 1 (2018): 30-46. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.silkroadstudies.org>.
- Najibullah, Farangis. "Selefi Yasağı Tacikistan Yetkililerinin Büyüyen Korkusunu Yansıtıyor". *Radio Free Europe, Radio Liberty*, (Ocak 2009). Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.ucis.pitt.edu>.
- Olcott, Martha Brill. "Religion and State Policy in Central Asia". *The Review of Faith & International Affairs*, 12, sy. 4 (2014): 6. Erişim Tarihi 3 Ağustos 2022. <https://www.silkroadstudies.org>
- Ocak, Ahmet. "Selçukluların Dinî Siyaseti ve İslâm Alemi". Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 1999.
- Öz, Mustafa. *Ana hatlarıyla İslâm Mezhepleri Tarihi*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2012.

- Patapov, L. P. "Altay Şamanizmi". çev. Metin Ergun. Konya: Kömen Yayınları, 2012.
- Ploskikh, V. M. & D. D. Dzhunushaliev, "Istoriya kyrgyzov i Kyrgyzstana". Bishkek: Raritet, (2009): 156. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.silkroadstudies.org>.
- Raşid, Ahmed. "Hizb-i Tahrir Lideri ile Röportaj". Orta Asya-Kafkasya Analisti. 22 Kasım 2000. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.usip.org>.
- Silkroadstudies. "Kontseptsiya gosudarstvennoi politiki v religioznoi sfere Kyrgyzskoi Respubliki. Postanovleniem Pravitel'stva Kyrgyzskoi Respubliki". No 324. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.silkroadstudies.org>.
- Silkroadstudies. "Kak sozdavalsya muftiyat: pervye sovetskie kazy". Prevention, 2019, <http://prevention.kg/?p=1937>. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.silkroadstudies.org>.
- Silkroadstudies. "Kontseptsiya gosudarstvennoi politiki v religioznoi sfere Kyrgyzskoi Respubliki". (2006). Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.silkroadstudies.org>.
- Silkroadstudies. "İslam i gosudarstva Tsentral'noi Azii: Ritorika i praktika otnoshenii". Fergana.ru, 2017. <https://www.fergananews.com/articles/9618>; Elmira Nogoibaeva (ed.), Tsentral'naya Aziya: Prostranstvo 'shelkovoï demokratii'. İslam i gosudarstvo, Almaty: Friedrich Ebert Stiftung, 8. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.silkroadstudies.org>.
- Silkroadstudies. "O svobode verospovedaniya i religioznykh organizatsiyakh". Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.silkroadstudies.org>.
- Swift, Christopher. "Militant Pathways: Local Radicalization and Regional Migration in Central Asia". West Point. CTC Sentinel, November 30, 2011. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.usip.org>.
- Stewart, Phil & Sue Fleming. "Obama'nın Afgan Geri Çekilme Tarihi Düşmanı Destekliyor: Deniz Piyadeleri". Reuters, (Ağustos 2010). Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.usip.org>.
- The Economist. "İslâm Hakkında Endişeler". (Şubat 1998). Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.economist.com/asia/1998/02/19/>.
- Toktogulov, Kadyr. "Kyrgyz Prime Minister Urges Stronger Fight Against Religious Exigmoism". Associated Press. 28 Haziran 2004. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.ucis.pitt.edu>.

- Usip. "Interview with Uzbekistani think-tank research analyst ". Tashkent, Uzbekistan, 2014. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.usip.org>.
- Usip. "Interview with lawyer defending Kyrgyz returnees from Syria". Osh, Kyrgyzstan, 2014. Erişim 3 Ağustos 2022, <https://www.usip.org>.
- Usip. "Interview with the head of imam of a mosque in Kara-Suu". Osh, Kyrgyzstan, 2014. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.usip.org>.
- Usip. "Kırgızistan Güvenlik Hizmetleri Başkanı Kırgızistan İslami Hareketinin Yarattılması Hakkında Konuşuyor". Ferghananews.ru, (Mayıs 2011). Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.usip.org>.
- Usip. "Anti-Kyrgyz Rap Song Has Community Leaders Concerned". Radio Free Europe/Radio Liberty (RFE/RL) 13 Haziran 2012. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.usip.org>.
- Ucis. "Kırgızistan Cumhurbaşkanı Dinî Aşırılıkçılıkla Mücadele Sözü Verdi, BDT'yi Övdü". Rossiyskaya Gazeta, 1 Mayıs 2001. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.ucis.pitt.edu>.
- Ucis. "Kırgızistan Savcısı Terörizm, Suç Arasındaki Bağlantılar Konusunda Uyarıyor". ITAR-TASS, Kasım 2005. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.ucis.pitt.edu>.
- Uluslararası Kriz Grubu. "Kırgızistan: Devlet Kırılğanlığı ve Radikalleşmesi". Avrupa ve Orta Asya Brifingi No. 83, Oş/Bişkek/Brüksel, 3 Ekim 2016. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.silkroadstudies.org>.
- Wiktorowicz, Quintan. "Ürdün'de Selefi Hareketi". *Uluslararası Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, 32 (2000): 219. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://www.ucis.pitt.edu>.
- Wordpress. "Hizbü't-tahrîr'in Suriye Devrimindeki Rolü". Suriye Güncellemesi (blog). (Şubat 2014). Erişim 3 Ağustos 2022. <http://syriaupdate.wordpress.com/2014/02/15/hizb-ut-tahrirs-role-in-syrias-revolution>.
- <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2021/05/240282-KYRGYZ-REPUBLIC-2020-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf>. Erişim 3 Ağustos 2022.